

КИЇВСЬКА СТАРОВИНА

березень-квітень
2005

**Науковий
історико-філологічний журнал
Виходить 1 раз на 2 місяці**

**№2
(362)**

Заснований 1882 р.

Був друкованим органом
Київської Старої Громади

Головний редактор
П. П. Толочко

Редакційна колегія:

*Ю. М. Алексєєв
Ю. С. Асєєв
О. І. Білодід
Т. І. Гуидорова
І. М. Дзюба
В. Б. Євтух
Я. Д. Ісаєвич
М. Ф. Котляр
І. Ф. Курас
О. С. Опищенко
О. В. Павлюк
М. Т. Пархоменко
О. В. Прискока (заступник головного редактора)
Г. Ф. Семенюк
М. І. Сенченко
Г. М. Сиваченко
В. А. Смолій
О. Г. Сокирко
А. Г. Щегельський (відповідальний секретар)*

**Журнал
Київського
славістичного
університету**

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 8 вересня 1999 р.
№ 01-05/9 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук за спеціальностями "історичні науки" та "філологічні науки".
(Бюлетень ВАК України. — 1999. — № 5.)

ЗМІСТ

Статті та повідомлення

<i>Олександр ОСІПЯН</i> Поширення християнства серед половців у XI–XIV ст. (закінчення)	3
<i>Ольга БІЛЕЦЬКА</i> «Казус Спитка»: до історії вивчення середньовічного Поділля (друга половина XIV– перша половина XV ст.)	23
<i>Іван СТОРОЖЕНКО</i> Перша Запорозька (Базавлуцька) Січ кінця XVI – першої половини XVII ст. (продовження)	34
<i>Тадеуш СРОГОШ</i> «Страшний Юзеф» – генерал Юзеф Габріель Стемпковський і його боротьба з гайдамаками у 1768–1771 рр.	60
<i>Танасій КОЛОТИЛО</i> Гайдамацька Коліївщина і Шевченкова поема: урок історії українського народу XVIII ст. та його тлумачення	75
<i>Петро СІРЕДЖУК</i> З історії торгівлі німців Східної Галичини	81
Олексій ГОЛОВАНОВ Будівництво нової Печерської фортеці	87
<i>Василь ЯРЕМЕНКО</i> «Людей і ... не прокляв!» (до проблеми Шевченкового трактування теодицеї)	108
<i>Михайло ТОЛОЧКО</i> До історії козацького села Пристроми	118
<i>Яна НІЗАМУТДІНОВА</i> Київ у життєвій і творчій долі Миколи Ушакова	121
<i>Наталія ПЛАХОТНИК</i> Згорання як профітичний мотив у поезії Володимира Свідзинського ...	125
Джерела з історії України	
<i>Павло ГАЙ-НИЖНИК</i> Вихід України з російської рубльової зони у 1918–1919 рр.	133
Історичні постаті	
<i>Володимир ЛЯХОЦЬКИЙ</i> Доки б'ється серце	145
Нотатки	
<i>Леся ТОЛОЧКО</i> Птахи на п'єдесталі	160
<i>Юлія ІВАШКО</i> Доля зруйнованого будинку	173

«КАЗУС СПИТКА»: ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПОДІЛЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIV — ПЕРША ПОЛОВИНА XV ст.)

Ольга БІЛЕЦЬКА

У європейській історії період на зламі чотирнадцятого і п'ятнадцятого сторіччя займає особливе місце. На цей час припадає доба територіального розмежування національних держав та формування політичних одиниць нового типу. Столітня війна (1337–1453), Кальмарська (1397) та Кревська (1385) унії, правління великого князя московського Василя I Дмитровича (1389–1425) – все це віхи складних державотворчих процесів. На Україні в цей час саме набували своїх обрисів її історико-географічні області – Галичина, Поділля, Волинь, Чернігово-Сіверщина та ін. У центральній частині України, на Поділлі, що тільки-но сформувалося, розгорнулася серія цікавих подій, яку ми дозволили собі назвати «казусом Спитка». Йому й присвячена дана розвідка.

Хто ж такий Спитко? Яким чином пов'язана його політична кар'єра з історією одного з важливих регіонів України – Поділлям? У XIX ст. особливо Спитка цікавилися як польські, так і російські і українські вчені.¹ Йому присвячено навіть окрему монографію.[17] Найбільшу увагу дослідників привертало, насамперед, правовий статус надання Поділля Спитку королем Владиславом-Ягайлом. Однак, протягом XX ст. Спитко, як і взагалі поземельні відносини всередині панівного класу на Поділлі в XIV-XV ст., не був об'єктом досліджень. І лише після того, як у 1974 р. був опублікований документ, який дещо відсував завісу таємничості, що приховувала надання Спитку західної частини Поділля, інтерес до його особи знову відновився.² У чому ж полягає суть «казусу Спитка»?

Перш ніж розглядати безпосередньо сам «казус», нагадаємо, що доба напівсамостійного правління литовських князів Коріятовичів на Поділлі (1363–1393 рр.) завершилася, коли край був захоплений великим князем литовським Вітовтом.³ Його військо підкорило подільські замки, починаючи з Браслава та закінчуючи Кам'янцем і Червоногородом. Завоювавши Поділля, Вітовт призначив своїх старост та запровадив власне урядування.⁴ Вітовту вдалося значно розширити Поділля, приєднавши до нього на сході Черкаси та Звенигород [32, 65], а на півдні – обширні причорноморські степи.

Факт завоювання Вітовтом Поділля був оформлений королівською жалуваною грамотою у 1394 р.⁵ За яких умов з'явився даний документ? Оскільки князі Поділля Коріятовичі вважалися васалами Польської корони,

то вторгнення Вітовта в Подільську землю було, щонайменше, своєрідним викликом Владиславу-Ягайлу. По-перше, зневажалися сюзеренні права польського короля стосовно подільських князів Коріятовичів, а по-друге – стосовно самого Вітовта. За це повинно було послідувати покарання. Однак замість цього з'являється грамота Владислава-Ягайла, яка підтверджує за Вітовтом право на володіння Кам'янцем і територією навколо нього. Таким чином, польський король, поставлений перед фактом, для гідності зробив вигляд, що Поділля саме за його бажанням було надане Вітовту на правах феода («in feudum»).

Перипетії подальшої долі Поділля польські хроніки висвітлюють досить скупо. Тут слід покластися на оповіді літописців [23, 351] та актову документацію. Як свідчить Супрасльський компілятор, польський король майже одразу звернувся до Вітовта з проханням поступитись йому частиною Поділля: «*Братє милнн, дал тебе бог т'ю честь, добыл еси землин Подольское, зчини теж мне честь, дан нам половинѣ земан Подольское в пенезах*».

Літописець уточнює, що Вітовт віддав королю частину Поділля за 20000 грошів: «*И князь великий Витовт дастъ, королю Ѹ двадцати тисацахъ копахъ грошен Каменецъ, городъ Смолрич, а Скалѣ, Черленыи город, а на нныхъ городехъ подолскихъ свон стдростгы посажал на Браслован, на Соколцы, на Веници*» [32, 139]. Так дуже швидко після завоювання Вітовта почала зникати цілісність та ефемерна самостійність Подільського князівства, здобута за часів Коріятовичів. Можна вважати, що у 1394 р. відбувся перший поділ Поділля. Згідно з цим поділом, до володінь Владислава-Ягайла відійшла західна частина з містами Кам'янець, Скала, Смолрич, Червоногород, а до володінь Вітовта – східна частина з містами Брацлав, Сокоlecь, Вінниця.

У наступному, 1395 році картина суттєво ускладнюється – західна частина Поділля передається польським королем краківському воєводі Спитку з Мельштина (р. нар. невід. – 1399?). Для створення уявлення про економічну спроможність цього магната слід навести кілька красномовних фактів. Відомо, що ще у 1350 р. король Казимир надав його сім'ї привілей на право видобутку різних видів руди: золота, срібла, міді, олова у їх власних маєтках [4, 229]. Отож, Спитко був цілком здатний придбати частину Поділля у польського короля. Кар'єра Спитка була також досить визначною: з 1373 р. Спитко – надвірний маршалок; з 1381 р. – краківський воєвода; з 1390 р. – краківський староста. На Україні Спитко володів ще містом Самбір і самбірським повітом [1, 6–7].

У жалуваній грамоті Спитку, окрім позначених Супрасльським компілятором західних замків, фігурує ще Бакота: «... castra nostra Camencz, Smotricz, Czirwonigrod, Scala et Bacota in terra nostra Podolie sita...». Земля жалувалася Спитку на «спеціальному повному князівському праві, яким володіли й інші ... литовські та руські князі».⁶ Що приховується під цією термінологією?

Необхідно відзначити в грамоті Владислава-Ягайла декілька моментів. Грамота передбачала, що Поділля віддається безповоротно на вічні часи як самому «Спитку лицарю», так і його законним спадкоємцям: «... Spithconi militi, suis liberis, heredibus et legitimis successoribus...». Ми дозволимо собі

вилучити низку плеоназмів, за допомогою яких стилізовано факт пожалування. Наступна низка плеоназмів, на перший погляд, створює враження, що Спитко отримував право вільного розпорядження наданням. Його частина Поділля могла бути «... у [вільному – О.Б.] володінні, триманні... заставі, обміні, продажу, даруванні, відчуженні... як йому і їм здасться за найкраще ... і необхідне...».⁷ Проте в заключній частині документу міститься формула зобов'язань Спитка: «У силу якого дарування сам Спитко лицар, його діти і спадкоємці, а також законні наступники, нам і нашим наступникам, королям Польщі, на той же час, що й інші наші князі Литви та Русі, як тільки буде покликаний або покликаний, вічно служити зобов'язуються».⁸ У свою чергу, Владислав-Ягайло брав на себе обов'язок «своєю королівською рукою» захищати Спитка, його дітей та спадкоємців від всіляких утисків «яких завгодно князів, баронів і панів».

Відносно правового статусу Спиткового надбання можна висловити декілька попередніх спостережень. Спиткову землю на Поділлі важко ідентифікувати з бенефіцієм, аллодом або феодем у тих їх формах, які були притаманні цим західноєвропейським інститутам. Надання нагадувало останні дві зазначені форми водночас. За термінологією, в якій йде мова про свободу розпорядження, воно наближається до аллоду; до феоду ж воно подібне з огляду на те, що в грамоті зазначено обов'язок служби Спитка по відношенню до короля («*servire perpetue teneantur*»). Характерно, що й Длугош визначає надання як феоде («*inscriptione perpetua seu feudali*») і згадує про те, що Спитко повинен був виявляти покірність королю як васал і феодал («*ut feudalis et vassalus*»).[6, 168]

Привертає до себе увагу той факт, що краківський воєвода отримував землю на князівському праві, хоча не мав, наскільки нам відомо, князівського титулу. Тут можна вбачати особливості політики лавірування Владислава-Ягайла, який намагався прив'язати до центральної влади правителів на місцях шляхом піднесення їхнього достоїнства. В той же час король свідомо дрібнив значні володіння на нових землях, якими було Поділля. Дійсно, в грамоті є істотне застереження. Владислав-Ягайло заявляє, що резервує за собою повіти Меджибожа, Божька і Вінниці.⁹ Незрозуміло, однак, як Вінниця потрапила з рук Вітовта до королівських рук. Можливо, влада Вітовта і зберігалася там як влада тримача, так би мовити, другої руки, що не заважало королю перерозподіляти землі в його володіннях.

Цікаво відзначити й іншу деталь. Одразу ж за згаданими вище подільськими замками, у грамоті зазначаються повіти Теребовля і Стінка («*districtus Trebowliensis et Scznca*»)¹⁰ При цьому король указує, що у цих повітах тримачам належить дотримуватися приблизно тих самих прав, які діяли за часів Казимира III Великого та князя Владислава Опольського.¹¹ Наскільки нам відомо, у момент надання грамоти, повіти Теребовля та Стінка, які входили до Руського князівства, належали Польській Короні. Можна припустити, що Ядвіга, видаливши звідси могутнього Владислава Опольського у 1387 р. [22, 117–121, 463–464], поділила його землі між дрібними тримачам («*tenentarii*»). А оскільки ці землі межували з Спитковими володіннями, Владислав, напевно, окремо обумовив права цих тримачів. Зазначені явища відверто свідчать про незавершеність процесу формування феодалної ієрархії.

Королівське надання Спитку матиме цілу низку далекосяжних наслідків. Для прояснення ж змісту документу, необхідно звернутися до Ядвігиної версії даного пожалування. Королева Ядвіга, ще одна чинна особа Спиткової історії, з'являється на сцені влітку того ж 1395 р. У спеціальній грамоті Ядвіга погоджується з наданням Спитку частини Поділля, але заявляє, що при цьому їй, а також її співправителю, тобто Владиславу-Ягайлу, належать Черкаси та Звенигород з землями, що до них прилягають («...et eorum adiacenciis»)[18, 465-466]. Польська королева, мабуть, вважала Черкаси та Звенигород своїми на тих же підставах, що Ягайло розпоряджався у володіннях Вітовта. У своїй грамоті вона, на відміну від Ягайла, наполегливо говорить про Поділля як про свою землю.¹² Можливо, королева розглядала Поділля як свою власність, оскільки князі Коріятовичі були васалами Польської Корони і, зокрема, її батька Людовіка (Лайоша). Цією грамотою Ядвіга, напевно, ще раз нагадувала свої права і тим самим не погоджувалася (хоча й не висловлювала цього відкрито) з правами Вітовта на Поділля.

За Ядвігиною грамотою, Спитко отримував вказану територію «...на повному князівському праві ... Корони Польського Королівства».¹³ Порівняння текстів Ягайлової та Ядвігиної грамот дає можливість зробити висновок, що польська королева наполягала саме на тому, щоб Спитко тримав Поділля на правах католицького князя Польського королівства. Тут буде доречно дещо відступити від правових текстів і звернутися до нарративних джерел.

Найбільший інтерес надання західного Поділля Спитку викликало, мабуть, у Яна Длугоша. Проте його бачення мало узгоджується з грамотою Ядвіги. У яскравих фарбах він змальовує невдоволення королеви та її оточення.¹⁴ Історія зі Спитковим наданням сприймається Длугошем як згубне та гідне жалю діяння, позаяк земля ця була для Спитка занадто багата. Демонструючи відверту тенденційність, Длугош навіть заявляє, що Поділля було приєднане до Польщі ще Казимиром Великим. Чим пояснити таку позицію Длугоша? Очевидно, хроніст був поінформований про негативну реакцію королеви, але не був знайомий з її грамотою і тому дав волю своїй уяві. Не виключено, що негативна реакція Ядвіги таки мала місце. Дійсно, в її грамоті відчувається відтінок роздратування, адже Ядвіга затято називає Поділля своєю землею. Але справа тут, певно, не в особливому багатстві Поділля (можливо, в даному випадку хроніст переніс реалії середини та другої половини XV ст. на кінець XIV ст.) і не в надмірності надання Спитку, а в тому, що Ядвіга вважала себе сувереном і жалувала вказану землю саме на праві Польської Корони.

Слід також враховувати, що Ядвіга була провідником інтересів впливової групи малопольських магнатів, які, до речі, фігурують в її грамоті як радники. Під впливом цієї групи Ядвіга діяла в напрямку розширення політики експансії проти Литовського князівства і видала означений документ.¹⁵ Це був один із засобів, хоча, можливо, і не найефективніший, поширення польських інституцій на землях, підкорених Литвою. У зв'язку з цим, постає питання про співвідношення польського і литовського феодалного права (або звичаю?). Однак, на наш погляд, воно потребує подальшої розробки на ширшому матеріалі, що наразі виходить за рамки дослідження.

З вищевикладеного випливає, що в результаті політики польських володарів Владислава-Ягайла та Ядвіги у 1395 р. Поділля було перерозподілене: західна частина з замками Кам'янець, Смотрич, Скала, Червоногород та Бакота належала Спитку; центральна та східна частини з замками Меджибож, Божський, Вінниця, Звенигород та Черкаси потрапили до володінь Польської Корони. За Вітовтом, мабуть, залишалися Брацлав та Соколець, оскільки документи не містять інформації про передачу цих замків.

Тепер слід зупинитися на деяких особливостях правової сторони розчленування Поділля. Як відзначалося вище, за жалуваною грамотою, король подарував Спитку землю у вічне і безповоротне володіння: «...donacione perpetua et irrevocabili dedimus, donavimus...» [9, 37-39; 3, 18-20; 31, 207-209], а за літописами польський король, отримавши цю частину Поділля від Вітовта, одразу ж передав її Спитку за ті ж гроші: «а король тын городы в тых пенезах дасть князюх Спытку держати» [28, 160; 27, 46]. Якщо спробувати оцінити подільське пожалування Спитку з точки зору його безпосередніх результатів, то стає очевидно, що таким шляхом польський король досягав подвійної мети. Це був, по-перше, досить легкий здобуток грошей в королівську скарбницю. По-друге, тут пізнається відзначена М. Грушевським лінія: не допускати піднесення могутніх суперників, відбираючи у них землі та розчленовуючи великі комплекси між дрібнішими феодалами [22, 160-173].

Ці спостереження пояснюють даний факт, інтерпретація якого викликала чимало суперечок серед дослідників,¹⁶ лише в першому наближенні. Найбільш чітке і категоричне судження з цього приводу висловив свого часу Н. Молчановський. Він вважав, що всі наведені операції насправді приховують звичайний продаж. [31, 236] Але таке трактування не може бути прийнятним. Перше прочитання фрагменту Супрасльського літопису, яке безпосередньо стосується цієї події, наводить на думку, що мова може йти швидше про заставу [33, 66]. До того ж і в самій Ягайловій грамоті записано, що Спиткова частина Поділля може бути «...заставлена, обміняна, продана...» («...obliganda, commutanda, vendenda...»). Дійсно, в той час була досить поширеною практика земельної застави як у внутрішніх, так і в міжнародних трансакціях.¹⁷

Характер відносин, які склалися між королем та його контрагентами з приводу західного Поділля був такий, що про заставу, в звичайному розумінні цього терміну, мова йти не може. На поверхні лежать очевидні факти: перехід західного Поділля до рук Спитка за королівськими грамотами може трактуватися як різновид феодалного надання, а з інших документів зрозуміло, що це надання супроводжувалося виплатою значних грошових сум жалувачу. Таким чином, вимальовується досить складне і своєрідне явище, що синтезує цілий комплекс гетерогенних елементів: з одного боку, поземельні відносини усередині панівного класу оформлюються в термінології західноєвропейських грамот, які відбивають більш зрілі (а іноді й чужі місцевому ґрунту) соціальні установи, а з іншого боку, місцеві, досить молоді інститути (а у литовському випадку вони ще тільки утворюються) відчувають потужний вплив товарно-грошових відносин.

Після 1395 р. історичну долю Подільського краю буде вплетено в більш складний і широкий політичний контекст. Це стосується, насамперед, діяльності князя Вітовта. Логічно припустити, що широкомасштабні плани і заходи Вітовта були однією з причин, в силу яких він не лише не міг протистояти своєму родичу і супернику Ягайлу, але й просто утримати завойовані землі. Поділля стане розмінною монетою в його взаємовідносинах із польським королем. Для цього існували й об'єктивні причини. Навряд чи Вітовт сприймав подільське надбання так само, як інші свої володіння, зокрема, віленські, троцькі, полоцькі, чернігівські, туровські, луцькі, володимирські землі. Ці одиниці досить давно досягли певної цілісності, тоді як Поділля було новим утворенням.

Великодержавна політика Вітовта, як вже відзначалося, торкалася й південних земель, де хазяйнували татари. Він стежив за подіями в Золотій Орді й зазвичай втручався у боротьбу за престол між різними претендентами, підтримуючи одного з них.¹⁸ Так, 12 серпня 1399 р., допомагаючи Тохтамишу здобути золотоординський престол, він вступив у битву з Темір-Кутлуком на р. Ворсклі. Битва закінчилася загибеллю багатьох польських та литовських князів і поразкою Вітовта [27, 16]. Під час битви безвісти зник володар західного Поділля Спитко із Мельштина.¹⁹

В історіографії не раз порушувалось питання, чому Спитко брав участь у поході Вітовта [29, 379; 26, 381; 30, 247]. На нашу думку, задовільну відповідь дав Ф. Леонтович, який писав, що оскільки претензії татар однаковою мірою загрожували литовським і польським володінням, то це змусило Спитка виступити проти татар [26, 381]. Не можна виключати й авантюрно-хрестоносного моменту, адже в ті часи у війнах європейських правителів різного гатунку билися лицарі з багатьох країн. Досить пригадати загальновідому битву при Пуатьє 1356 р. часів Столітньої війни або ближчу до розглядуваних сюжетів Грюнвальдську битву (1410 р.). Що ж до Вітовтової кампанії, де зник Спитко, то в ній брали участь навіть лицарі з Франції [12, 889].

Як би там не було, західна частина Поділля, внаслідок зникнення Спитка, залишилася без володаря. Приблизно в той же час, перед самою битвою, 17 липня 1399 р., померла після важких пологів королева Ядвіґа [7, 30]. Така ситуація зумовила наступні операції, пов'язані з Поділлям. Отож, зображене вище розчленування Поділля зберігалось всього чотири роки: від 1395 до 1399 рр.

Чергові перетасування подільських земель хаотично описані в літописах і хроніках. Узагальнивши наративний та актовий матеріал, спробуємо реконструювати реалії нових перерозподілів. Супрасльський компілятор повідомляє, що після того, як пані Спиткова стала вдовою, польський король звернувся до Вітовта з проханням забрати назад Подільську землю, але за умови, що останній сплатить ті двадцять тисяч грошей, які отримав від польського короля в 1394 р. Мотивацією цього повернення Подільської землі Вітовту, як писав літописець, було те, що нікому боронити Спиткові володіння. Однак, як свідчить все той же літописець, Вітовт послав чомусь не 20 000, а 40 000 невідомої грошової одиниці.²⁰ Н. Молчановський справедливо припускав, що додаткові 20 000 князь, мабуть, сплатив за ті подільські міста, які він передав Польському королівству в 1394–1395 рр., а

саме Меджибож, Божський і Вінницю з округами[31, 241]. Отже, за сплачені гроші Вітовт мав знову отримати від польського короля Поділля.

Знову постає питання, за яким правом король міг забрати подільські землі у Спиткової дружини Єлизавети? Відомо, що звичайна практика західноєвропейських васально-ленних відносин передбачала, що до сюзерена повинні повертатися землі померлого васала до повноліття його дітей чоловічої статі. Чи практикували польські володарі на українських землях подібний спосіб дій? На жаль, важко говорити про особливості польського феодального звичаю на Україні. Тим більше, що в даному випадку польський король був литовцем, а подільські землі були зовсім недавніми польськими володіннями.

Якщо початкове повернення західного Поділля польському королю після зникнення Спитка ще якось вписується у західноєвропейський стандарт, то подальша доля подільського надбаня краківського воеводи оригінальна і досить цікава. За оповіддю Длугоша, Владислав-Ягайло, розуміючи, що литовський князь Свидригайло веде підготовку до війни, послав до нього гінців у Прусію (1403 р.). Гінці мали сповістити Свидригайла про намір Владислава-Ягайла віддати йому багато добра Польського Королівства, а також Поділля, яке король викупив у вдови Спитка Єлизавети за 5000 богемських грошей.²¹

Безсумнівно, усе, що робив король з Поділлям, розцінювалося як порушення права або звичаю. Можливо, дружина Спитка Єлизавета висловлювала якийсь протест, і король був змушений виплатити їй компенсацію, про яку писав Длугош. Це його повідомлення узгоджується з записом краківської гродської книги, де під 1403 р. записано, що Спитковій було сплачено 3000 кіп.²² Характерно, що король сплатив ці кошти не з королівської скарбниці, а знову з чужої кишені. На цей раз гроші він взяв у свого нового подільського стардєсти Рафала.

Історія подільських володінь Спиткової сім'ї не завершується цим епізодом. Більш як через тридцять років один із нащадків краківського воеводи, також на ім'я Спитко, претендував на батьківський спадок. Грамота польського короля Владислава Варненчика подільському воеводі-палатину і самбірському каштеляну Петру Одровонжу від 1436 р. зобов'язувала останнього віддати Спитку добро, яке наказав йому передати в останній своїй волі Владислав-Ягайло.[1, 25] Однак, авторка не знайшла відомостей про те, чи виконав цю волю короля Петро Одровонж. Відомо лише, що згодом цей Спитко став одним із найпомітніших представників гуситської опозиції у Польщі.²³ Чи були королівські зловживання з приводу Поділля причиною, яка штовхнула Спитка у вир гуситських війн, де він наклав головою у битві під Гротниками в 1439 р.[25, 128]? Не виключено, що так.

Отже, можна констатувати, що, не зважаючи на постійну зміну правителів, край фактично став належати Польській Короні. Певну роль у цьому відіграв факт визнання васальної залежності від Польщі попередніми володарями Коріятовичами. Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що польські королі розцінювали Поділля як власну землю і *de-jure*, і *de-facto*. Кому б не належав край або його окремі частини, король довільно відбирав подільські землі як своє надбання і розпоряджався ними

на власний розсуд. Ці маніпуляції, незалежно від того, чи супроводжувалися вони платежами, чи жалувалися на не зовсім зрозумілих умовах, приховували, частіше за все, феодальну форму надання, що нагадує бенефіцій. Це яскраво ілюструє досить складний і заплутаний «казус Спитка». Можна також констатувати, що у взаємовідносинах із своїми пожалуваними на Поділлі польський король дотримувався принципу «васал мого васала – мій васал».

ПРИМІТКИ

¹ Особі Спитка присвятили немало сторінок у своїх дослідженнях С. Смолька, А. Левицький, А. Прохаска, Ф. Леонтович, О. Барбашев, М. Владимирський-Буданов, М. Любавський, М. Грушевський [14, 61; 8, 8; 11, 9; 26, 380; 20, 147; 21, 80; 29, 57; 22, 475–476].

² Сучасний київський дослідник В. Михайловський висловив ряд слушних зауважень щодо Спитка. Це стосується, насамперед, його твердження про відсутність документів про перебування Спитка на території Західного Поділля [30, 176]. Однак, аналізуючи земельні надання Польської корони, він невірно ідентифікував важливу грамоту королеви Ядвіги, а тому припустився низки похибок.

³ За свідченням Супрасльського літопису в 1393 р. «на весні князь великим Витовт нде и възја землю Подолскю» [33, 65].

⁴ «Я князь великий Витовт первен пришел ко Браславлю и выима Браславль, и пришел к Оскольцю и Осколец выинал, и пришел коКаменцъ в ночи и Кдменца добыл; а потом Смотрич выиналъ, и Скалоу и Чертъвленин городокъ и вен города позаседалъ» [27, 19].

⁵ У реєстрі відповідної грамоти читаємо: «Vladislaus rex Camenecensem arcem et territorium Vitoldo duci Lithuaniae et heredibus ejus dat in feudum anno 1394» («Король Владислав Кам'янецький замок і територію князю Литви Вітовту і його спадкоємцям дає у феодал року 1394») [13, 302; 15, 188]. Польський хроніст Мартин Кроммер повідомляє: «Postremo extat exemplum diplomatie ipsius Vuladislai regis sub titulo et signo Alberti archiepiscopi Gnesnensis, ex ipso exemplari descriptum, quo rex indicat, Camenecensem arcem ac territorium Vitoudo et haeredibus eius in Feudum, ut vocant, a se dari, idque anno Christi 1394 factum esse» («Отже, існує копія грамоти самого короля Владислава під ім'ям і печаткою гнєзненського архієпископа Альберта, переписаний з самої грамоти, якою король вказує, що передає Кам'янецький замок і територію Вітовту і його спадкоємцям у феодал, як це називають, що було зроблено в цьому ж 1394 р.»)[5, 248]. Отже, як видно, у розпорядженні хроніста була копія грамоти короля Владислава-Ягайла, виписана із самого оригіналу.

⁶ «specialiter pleno jure ducali, quo ceteri nostri duces Lithuanie et Russie frui soliti sunt». Грамота опублікована в: [9, 37-39; 3, 18-20]. Ексерпт міститься в [31, 207-209].

⁷ «...habenda, tenenda... obliganda, commutanda, vendenda, donanda, alienanda... prout sibi et eisdem melius... videbitur expedire...» [9, 38].

⁸ «Racione cuius donacionis ipse Spythco miles sui liberi et heredes ac successores legitimi, nobis et nostris successoribus, regibus Polonie, pro tempore, prout alii nostri duces Lithuanie et Russie, dum requisites vel reusiti fuerit vel fuerint, seivire perpetue teneantur» [9, 39].

⁹ «Districtus tamen Medzibosze, Bozske et Winnicza... pro nobis et nostris successoribus totaliter reservamus»[9, 38].

¹⁰ М. Грушевський інтерпретував цей фрагмент таким чином, що округи Теревовлі і Стінки були «колишніми галицькими аннекасами Поділля» [22, 175]. Проте, на наш погляд, це трактування довільне.

¹¹ Владислав Опольський походив зі старовинного роду шлезьких П'ястовичів і володів повітами Тереховля та Стінка як пап («dominus») Руського князівства з 1372 до 1378 рр. та з 1385 (1386) до 1387 рр. Як родич королівських династій Польщі та Угорщини він займав визначне місце серед польської знаті: з 1366 до 1372 рр. – угорський палатин; з 1378 р. - князь Добринської, Бидгощинської й Гневковської земель [22, 104-111].

¹² «...term nosrtam Podolie, que ad nos spectabat, spectat, spectareque tanto tempore videbatur...». («... землю нашу Поділля, яка до нас відносилась, відноситься, і, як видно, відносилась вже стільки часу...») [6, 168].

¹³ «... pleno jure ducali omnibusque aliis iuribus et dominis ducalibus, quibus duces et principes catholici Poloniae Coronae Regni nostri» [18, 465–466]. Литовське право або звичай земельних пожалувань засвідчене документом, наведеним у дослідженні М. Грушевського з приводу Дорогочинської землі, що була надана Янушу

Мазовецькому в 1391 р. польським королем. У документі міститься формула «...ceteri duces fratres nostri terrarum Lithwanie et Russie, dicioni nostre subiectarum, seivire consueverunt...» [22, 475]. Порівн.: «...pleno jure ducali, quo ceteri nostri duces Lithuanie et Russie frui soliti sunt...» [18, 465–466].

¹⁴ «... Hedvigi Poloniae Regina, Praelans quoque et Baronibus Regni, necquicquam improbantibus et dissuadentibus...» [6, 168]. М. Грушевський знаходився під впливом Длугошової оповіді, тож у його дослідженні також йдеться про невдоволення Ядвіги [22, 174–177].

¹⁵ На перший погляд, роздратування Ядвіги незрозуміле, оскільки, як відомо, королева була у приятельських стосунках з краківським воєводою. Так, незадовго до цих подій, Ядвіга наказала своєму підскарбію закупити для пана воєводи Спитка риби на 12 скойців [17, 46]. Проте, якщо пригадати, що польська королева діяла під впливом магнатського угруповання, поява грамоти цілком природна.

¹⁶ Див. примітку 1.

¹⁷ Відомо, що у 1392 р. князь Владислав Опольський заставив Тевтонському ордену Добжинську землю за 50 000 угорських дукатів, а в 1412 р. від угорського короля Сигізмунда Люксембурзького Польща дістала в заставне володіння територію так званих «Спішських гродів» у складі Любовльського староства і 13 міст, серед яких головним був Спіш [24, 73].

¹⁸ З огляду на відтворення послідовності політичних подій щодо литовсько-ординських стосунків у другій половині 90-х рр. XIV ст. досить докладними є сторінки, присвячені цій тематиці в роботах М. Ждана та О. Русини [19; 32, 84-94].

¹⁹ У деяких джерелах стверджується, що Спитко загинув під час бою: «... а панъ Спыггко приходил на помочъ великомѹ князю Витовтѹ и тогда пана Спыггька ѹбили татарове...» [33, 66]. У переліку загиблих на Ворсклі литовських князів його названо останнім [33, 139].

²⁰ «И корол почал присылати великомѹ князю Витовтѹ, рекѹчи, што еси намѹ [дал] половницю Подолскон земли ко двадцати тысячехъ пѹнезахъ, мы дали были во двадцати жъ тысячехъ панѹ Спыггкѹ, и пани Спыггковага вдовела, а дѹти малы, а отъ чаръ земли твои некомѹ оборонити. Штдан тыстаченъ пѹнезе, а города опатѹ повери за себе... И князь великий послалъ королю сорок тысяч на имя паномѹ Немиромѹ а Дмитрномъ Василяевичемѹ, лѹцькимъ копаринемѹ, а города свога опатѹ понимал за себе и старостѹ своего посадил, дворенина своего Грановского» [33, 67]. Марцін Кромер також записав, що князь Вітовт дав королю сорок тисяч флоринів: «Postea vero Vitoudum Vladislao regi petenti partem Podoliae cum supra memoratis arcibus concessisse, quadraginta nullibus florentonim ab eo acceptis» («А після цього Вітовт уступив королю Владиславу за його проханням частину Поділля з вищезгаданими замками, отримавши за це 40 000 флоринів») [5, 248].